

Percepce znamení přesahů: Na rozhraní

Autor: Zdenka Paloušová, Zuzana Svobodová

Abstract

Perception of transcendent signs: Standing at the interface. – The article analyses the notions of a threshold and gate as symbols for human cultivation, for a person's understanding of the world. A threshold appears to be the interface of at least two environments and spaces. It is a place of challenge, commitment, change, but also a place, which is solid, tangible, and substantial. A gate is destined to provide for entry; again, it separates spaces or environments. Within the Czech intellectual tradition, as early as in the 17th century, the symbol of a gate was used by Jan Amos Comenius to indicate entry into something new, more substantial, more valuable. The inability to perceive symbols and their meaning, eventually difficulties when it comes to reading symbolic language, may result in the inability to perceive transcendence.

Keywords: transcendence, threshold, interface, gate, symbol, perception, education, erudition, culture, cultivation

Klíčová slova: přesah, práh, rozhraní, brána, symbol, vnímání, výchova, vzdělávání, kultura, kultivace

*„Sama země praví:
Bez ryzí transcendentály
se žádná stavba nedostaví,
nikdy, ach nikdy nedostaví.“*
(Holan 1945)

Naléhavou výzvu věnovat se transcendentále, tomu přesahujícímu a nechat jím prostoupit veskrze náš život a naše konání, nám zanechal básník Vladimír Holan. Jeho slova použil papež Jan Pavel II. v jednom ze svých projevů v roce 1990 při návštěvě Československa: „Bez transcendentály, bez smyslu přesahného, zůstává každá kultura žalostným fragmentem jako věž babylónská. Nelze vybudovat kulturu a opomenout či křečovitě odmítat to, co je cultus – úcta, uctívání.“ (Jan 2014) Z pozice obyčejných poutníků by se autorky tohoto textu chtěly pokusit o společné promýšlení jedné z možností interpretace vnímaného přesahu, který se jim ukazuje na cestě jako práh a brána. Je možné takové setkání u přesahu, na prahu, přestože nás dělí jedna generace, oblast odborného působení a samozřejmě také podstatné životní zkušenosti? Chceme se o to pokusit, protože tušíme, že je to možné a potřebné tam, kde má existovat POLIS.

Ad fontés

V úloze památkářky pracující převážně v terénu, mohla jedna z autorek tohoto textu takřka každodenně velmi zblízka pozorovat zobrazení nejrůznějších scén, vycházejících

z biblických textů: V nástěnných i závěsných obrazech se opakují výjevy či náměty s figurální tematikou, odehrávající se na prahu či stupních – obydlí, chrámu, jakékoli architektury, skály, jeskyně. Jsou to umělecká zachycení stavu na rozhraní mezi nebem a zemí, například zobrazované apoteotické scény nesených světců, vznášejících se vzhůru na oblacích za pomoci andělů – ani na zemi ani na nebi. Vnímání prahu jako transcendentály tak vykristalizovalo přímo díky povolání jedné z autorek tohoto textu.

V krajině lze pozorovat obdobné: drobné sakrální památky, kolem nichž se krajina zvláště proměňuje, skalní útvary, památné stromy, krajinu hor a pohoří, pramen, který vyvěrá zpod kamene přemostujícího cestu.

Je zde cesta kvůli prameni? Je tu pramen pro poutníka, a proto i dnes, navzdory nadbytku v mnohém ohledu, ještě také poutník putující k prameni? Připomíná-li Martin Heidegger a dnes nám Anna Hogenová (2014), že musíme pramenit, jinak jsme ohroženi přemožením toho, co je plánováno, řízeno, manažersky usměrňováno, vždy předem všeobecně objednáno – totiž tím, co je *das Gestell* –, o to více stojí za promyšlení, zda také dnes pokládáme své prahy tam, kde jsou zřídla pramenů – zda tam, kde se nyní setkáváme, ještě něco pramení, nebo se lidé setkávají již jen za účelem výměny, tedy (vždyť tolik účelně) vedou obchodní jednání? Co (kdo) vede naše setkání, co (kdo) vede naše každodenní jednání?

Ještě starozákonní prorok Ezechiel hovoří na začátku 47. kapitoly, těsně předtím, než je pojednáno o rozdělení hranic v dědičné zemi pro dvanáct izraelských kmenů, o jednom takovém životodárném prameni vytékajícím zespodu prahu. Tehdy se domy či chrámy stavěly v blízkosti pramene. Dnes se asi většinou lidé přikloní k tomu, že šlo jen o praktický, úživný důvod. Čím ale byly prahy, předdveří, čím byly dveře, brány, vchody?

Samotný text nám již může mnohé napovědět. Hebrejský výraz pro „práh“ – „*miphtân*“, kterého je na tomto (*Ez 47,1*) místě užito, je v *Septuagintě* vyjádřen příslovcem („hypokatóthen“, přičemž práh je v dnešní řečtině „katófli“¹), *Vulgáta* užívá v *Ez 47,1* i jinde výrazu pro práh „*limen*“. K označení místa, kam je přiveden Ezechiel, je užito řecké „*prothyron*“ – předdveří, předvratí, předdomí, předsíní, místo přede dveřmi. „*Prothyron*“ je rovněž výraz, kterého je často v bibli užito na místě pro výraz „práh“ také například u *Ez 43,8*. Jinde v Písmu se vyskytuje v řečtině pro termín „práh“ výraz pro „stupeň“: „*bathmos*“ – například v *1S 5,5*, případně „*propylon*“ – doslova předbrání, předchrámí, předsíní – podobně u *Sf 1,9*. Zajímavý je dvojitý výraz u *Ez 46,2* „*prothyra tés pylés*“ – (z) prahu brány – a poté je znovu uvedeno „*prothyrou tés pylés*“ – (u) prahu brány. V českém překladu na tomto místě čteme:

„Tehdy přijde kníže zvenku cestou z **předsíně brány** a postaví se k veřeji brány. Kněží vykonají jeho zápalnou oběť a jeho pokojnou oběť, on se bude klanět **na prahu brány**.“ Práh je zde tedy předsíní, je prostorem před (hlavní) síní. Zatímco síň je místo otevřeného setkávání, pohoštění, odpočinku, předsíní či práh je místem přípravy, zde není ještě zcela místo oddechu, ale je již vyhlíženo místo spočinutí. Na prahu ale je třeba oslovit, uvést, rozhodnout se, kam bude cesta následovat.

¹ Zde je poukázáno na stejný kořen slova u výrazů: „hypokatóthen“ a „katófli“.

V předvratí, přededveří, je místo přípravy. Také Komenský rozuměl symbolice tohoto místa. Má-li člověk vstoupit branou poznání, potřebuje připravit. Sám rozumí této přípravě jako uschopnění člověka v oblasti jazykové (*Janua linguarum reserata*). Vždyť řečí se liší člověk od jiných živočichů, Kristus je vtěleným Slovem, proto i tomuto Kristovu knězi záleží na přípravě člověka v oblasti jazykového rozvoje, pak totiž bude moci vejít branou vědění, jak symbolizuje známý obraz z obálky či titulní strany vydání didaktických spisů (*Opera didactica omnia*, Asterdam 1657).

Komenský nevnímá výuku jazyků jako bránu k obchodním partnerstvím, ale jako přípravu pro jinou bránu – bránu věcí (*Janua rerum reserata*, 1643, 1681), kterou by dle Komenského představ mohlo vstoupit i malé dítě, (Komenský 2017: 174–175; srov. 25) aby po seznámení se s těmito základy, principy, kořeny všech věcí, odkrylo jádro, podstatu, klíč poznání a bylo uschopněno k pravdivému životu, který má pevně zakotvený střed. Komenskému tato brána věcí leží velmi na srdci, tato metafyzika ze spisu *Janua rerum* (zejména vydání z roku 1681) je proto též součástí jeho velkého poradního díla, je místy² inkorporována v částech nazvaných *Mundus possibilis* (svět možný) a *Mundus archetypus* (svět pravzorový), které jsou prvním a druhým stupněm *Pansofie*, (srov. Komenský 1992: 267–314 /svět možný/; 315–367 /svět pravzorový/) třetí části *Obecné porady o nápravě věcí lidských*.

Putujeme-li dnes českým pohraničím, ještě můžeme vnímat, jak lze prahy, můstky, dveře i brány vyvrátit, zničit, živé vazby zpřetrhat. V prostředí opuštěných, rozbořených svatyní a domů, v této druhotné, bolestně pochmurné atmosféře, kde, doufejme, že snad jen nakrátko jako by vítězil Chaos. Přesto však při pozorném vnímání mohou být odhaleny stopy někdejšího kosmu, jakkoli zde spíše mikrokosmu, jehož nesnímatelné, nesmazatelné stopy se hlásily, aby připomněly některá ze jmenovaných znamení přesahu.

Neodbytně se stále při tomto kontaktu s krajinou, ať osídlenou, neosídlenou nebo opuštěnou, či před komponovanými obrazy evokuje pocit, že vše, co jakýmkoli způsobem symbolizuje změnu (*METANOIA*) určitého třeba jen tušeného prostoru, povrchu – pokud je pozorovateli dovoleno – je schopno mysl prolomit (*METANOIA*) k vnímání přesahu: vysoké horstvo či hora osamocená, jakožto symbol propojení Nebe a Země, symbol po staletí bezděčně přijímaný – směřující nás jinak než dosud (výš, hlouběji, podstatně jinak), přesahující naše jedničky a nuly a pachtění k úživě. Nabízejí se úvahy o středu světa, ose světa (*axis mundi*) a zlomu, symbolicky ztvárňovaným prostupem, jakousi branou, ať zhmotněnou či imaginární, umožňující přechod z jednoho prostoru do druhého – až do onoho prostoru či prostředí, které je „podstatně jinak“.

Překročit práh a vejít branou

Překročením prahu – vchodem, branou, prostupem, zápražím, pomocí přemostění – se mysl a schopnost vnímání ocitá v novém, obnovuje se, rozšiřuje. Pokud byl nad pramenem vystavěn pevný předěl jakožto práh, šlo vlastně o most či lávku. Přestože se symboliky mostů v posledních desetiletích v evropském prostoru snad až nadužívalo (stačí si prohlédnout bankovky eur), stojí snad za promýšlení, co jsou či mohou být tyto spojovníky dvou (ale lze si představit i vícero) břehů.

² Konkrétní místa viz „Přehled paralelních textů“. (Komenský 2017: 721–722)

V jednom malířském výjevu, komponovaném do tvaru brány, lze nahlížet naprosto mezní, rozhodující „situaci“, jak ji zachytil a představil vlámský malíř Frans de Neve (obraz je signován a datován 1671), jenž dílo vytvořil nejspíš pro obnovení kláštera řádu augustiniánů v jihočeských Borovanech. V kompozici, po staletí obdobně ztvárňované, přichází těhotná Panna Maria do města Hebron navštívit svou příbuznou Alžbětu, jež je rovněž v pozeňnaném stavu (*L* 1,40). Vnější diváci hledící na výtvarné dílo, společně s dalšími dvěma postavami uvnitř výjevu se mohou stát svědky události „na cestě“. Vedeni zobrazenými postavami k poznání, ke schopnosti nahlédnout onen práh nejen obydlí, ale (nejen) pro malíře ten zásadní – lze vnímat, že předělem je zde děj, jenž má propojovat mezi pozemským a nadzemským (podstatně jiným) prostředím.

V obdobných obrazech je zřetelná takřka vždy dělicí linie – dolní partii kompozice vyplňuje sféra pozemská (ale již zvolna se přetvářející do nadzemské) a nahoře ona tušená sféra nebeská – v tomto zvoleném příkladu ji představují nahlízející andělé skrze shluk obláček. Malíř zachytil percepci: Právě zde lze být svědkem, jak v percepci, bytostným vnímáním se propojuje přítomné, minulé i budoucí.

Při zamýšlení se nad přesaznými znameními se stále objevuje představa cesty – a tato cesta nakonec vždy směřuje, je provázející, ale i směřující poutníka (který to mnohdy neví, mnohdy tuší). Znamení přesahu a schopnost je vidět a přijmout závisí patrně na cestě – zprvu hledané, posléze zvolené, mimoděk dané (Aristotelés i Tomáš Akvinský soudí, že „nahodilé“ se může týkat jen nás, lidí obdařených svobodnou vůlí), (srov. Svobodová 2017: 93) s díky spatřené a nalezené, a stále znovuobjevované a s tušením snad správného chápání spoluutvářené. Cesta není jen spojnice dvou míst, ale může provázet za pomoci znamení k odkrytí přesahu, prahu a brány. Sama duše, naše podstata života, lidství, i podstata vědomí, je vystavena výzvě – k odhodlání vydat se na cestu, tak lze naslouchat a vnímat znamení. Znamení přesahu a cesta, při němž a na níž, nyní a zde se objevuje výzva, rozhodující povolání, aby bylo rozeznáno a přijato znamení, objeven práh a brána, skrze niž je dovoleno prostupovat.

Další práh, symbol přesahu, lze spatřit či vnímat také na vrcholu oltáře v kostele Navštívení Panny Marie v Borovanech, kde je vloženo skvělé dílo neznámého barokního tvůrce, oltářní obraz *Nanebevstoupení Páně*, které velmi konkrétním způsobem přibližuje další z nejdůležitějších událostí Nového zákona: Ježíš je vyzdvižen na nebesa před zraky svých nejvěrnějších a na oblaku se vznáší k Nebi (*Sk* 1,1–11; srov. *L* 24,46–53). Na obraze je zřetelný velmi výjimečný detail a symbol – na povrchu země, kde stál Ježíš, jsou otištěna jeho chodidla, kolem nichž se šíří záře. Lze spatřit, jak část zobrazených učedníků hledí s údivem na vznášejícího se Krista, a další postavy až nevěřičně na tyto otisky. Mohly by být chápány jako znamení – již v tuto chvíli připomínka úkolů, jimiž Ježíš ostatní na zemi pověřil –, aby šli v jeho stopách.

Rudolf Arnheim soudí, že naše vnímání je organizováno prostřednictvím percepčních sil – jistotně jsou proječovány každým jedincem v odlišné míře a odlišným způsobem. „Viditelná přediava forem vždy představují symbolický výrok o lidském prožívání. Umělecké dílo svůj smysl zprostředkovává nejdůrazněji silou toho, co je bezprostředně viditelné a vyjádřitelné.“ (Chalupecký 2005: 26) Přesazné, transcendentní překračuje naši prostou smyslovou skutečnost, v tomto případě ne zcela schopnou určit a rozlišit, co je mimo ni nebo nad ní. „Obvykle se však v řeči filosofie používá slova transcendence k označení toho, čeho

se naše zkušenost dotýká, ale co zároveň přesahuje hranice naší zkušenosti.“ (Arnheim 1983: 17; překlad Z. Paloušová)

Stejně jako hory směřují vzhůru i chrámy – svatyně, tam, kde ve většině náboženství je vnímána přítomnost Boží – a zároveň jsou jejich základy zapuštěny nejhluběji, do opačného prostoru, religionisticky do podsvětí – opět se zde objevuje fenomén prahu – je vyjádřen slovy Eliadovými: „(...) existenciální hodnotu má pro náboženského člověka objev, tj. zjevení posvátného prostoru: nic nemůže začít, nic se nemůže stát bez určité předcházející orientace a každá orientace předpokládá, že jsme získali určitý pevný bod.“ (Eliade 2006: 17–18) Opora, pevný bod byl nalezen poté, co byl jaksi tušen již od počátku, na prahu samého hledání orientace.

Pevným bodem, symbolem opory, bezpečí, řádu, orientace je tedy zvolen práh. Od něho vše počíná, působí v obou směrech. Nejstarší svatyně byly budovány bez zastřešení nebo měly ve střeše prostup, jenž propojoval. Chrám symbolizuje pevně založený svět – je to imago mundi, který je prahem každému žijícímu. Raně křesťanské i pozdější odvozené chrámy bazilikálních či jednodušších forem přejala veškerou tuto symboliku. (Denkstein 1933: 4) To, co návštěvník vnímal, se nemělo týkat jen jeho teď a tady, ale byl přiváděn i skrze architekturu k výzvě prohloubit a přesáhnout dosavadní vnímání a myšlení.

Práh sice existuje, ale vnímání je potlačeno

Ani dichotomie prahu, ani otevřenost chrámu však nezaručuje vnímání prostoru či prostředí jako přesažného. Člověk se může svým obydlím a pobytem podílet na zakládání a udržování řádu, kosmu. I to nejskromnější lidské obydlí může vytvářet symboliku středu světa, stejně tak jako území, mosty, chrámy a paláce.

Symbol prahu, porty – brány – se objevuje na takřka jakémkoli vnějším, hmotném křesťanském znamení – na architektuře kostelů, na kapličkách, božích mukách; stále je tímto symbolem odkazováno k přesahu, posvátnu. Sledujeme-li tato znamení, pak symbol vstupu do posvátna přináší ve svých formách často honosnost, estetičnost, jde o vrcholné výsledky lidského umu. Než však bude možno skutečně „zaklepat“ na dveře tohoto vstupu, je nutné projít „údolím stínů“. Velmi zásadním ziskem z Eliadova díla je popis a z něho vycházející příležitost k pochopení kosmogonického mýtu, jenž se rovněž promítá do uspořádání vnitřního prostoru za prahem – tedy o nápodobě prvotní oběti – která z hlediska mnohých náboženství provázela vznik světa. (Eliade 2006: 32–33) Řád předpokládá obět’.

V souvislosti se snahou o pochopení symboliky brány nebes se stále opakuje otázka, co ona brána vymezuje, co odděluje? Brána sama je vždy součástí systému – soustavy idejí, vždy vymezuje prostor, v procesu myšlení je rovněž jednoznačná. Prostor, jenž je určen nedokonalostí lidských schopností vnímání či představ, je v podstatě obzor, jenž je jedinec schopen dohlédnout, pod nebeskou klenbou. Pocit ohrazení našeho prostoru, prostředí tohoto světa, se přenáší do lidského vnímání zároveň jako prostup, přesah, práh. Do tohoto prostoru našeho světa je jedinec přiveden branou, v tomto prostoru jsou utvořeny další brány, jež cestu mají propojit, přivést, doprovodit člověka jako poutníka až k prahu tušeného naplnění veškerenstva.

Závěr

Někteří religionisté tvrdí, že „symbol je současně progresivní a regresivní (to znamená, že směřuje současně do budoucnosti i do minulosti). (...) Symboly jsou zřetelným projevem lidských nevědomých dějin učení.“ (Halbfas 1982: 115) Je zřejmé, že mnohé symboly nemohou působit (tj. odkazovat k něčemu dalšímu) v dnešní době bez toho, že se pokusíme učit vnímat také jiným způsobem, než je nám v naší každodennosti obvyklé. Jsou-li skutečně symboly projevem dějin učení, neměli být pedagogové (a nejen ti) již při přípravě na své povolání kultivováni také v oblasti porozumění symbolům? Učení, které má v dnešní pluralitní společnosti také podporovat multikulturní zájem a interkulturní vztahy, nemůže zapomenout na řeč symbolů a přiblížení této řeči žákům a studentům. Lze tušit, jak bez řeči symbolů budou „výsledky učení“ (didaktický termín, také termín rámcových vzdělávacích programů) mělké.

I kdyby výuka měla probíhat v dosud výrazně monokulturním prostředí, teze Mircei Eliadeho dostatečně zdůvodňuje myšlenku o vpravdě životodárné podstatě či počátkování při vnímání prahu a brány, předělu posvátného a profánního: „Zjevení posvátného prostoru umožňuje získat ‚pevný bod‘, umožňuje zorientovat se v chaotické stejnorodosti, založit Svět a žít skutečně.“ (Eliade 2006: 18–19)

Carl Gustav Jung k pojmu symbolu a jeho sémantice připomíná: „Symbol je na jedné straně primitivním projevem nevědomí, na druhé straně ideou, která odpovídá nejvyššímu tušení vědomí.“ (Jung 2002: 13) Je tedy symbol průmětem archetypu na jedné straně – a odpovídá potřebě určitého jedince či společenství upínajícího se k symbolu v určitém čase, na straně opačné? Jaké by pak bylo společenství, do něhož jsou žáci a studenti uváděni, které by rezignovalo na porozumění symbolům, které se nacházejí v krajině a v kulturních památkách kolem nich? Symbol může jistě evokovat určité myšlenky, ale zároveň je schopen působit na další, jiné než kognitivní oblasti osobnosti, symbol sám může tak vyslovovat pro nás nevyslovitelné, může nám pomoci vnímat neuchopitelné. Jak vychovávající tak vychovávaný je, ať chce či nechce, obklopen symboly; porozumění tomuto okolí, světu kolem nás, by měla i škola kultivovat. Cesty, jak otevírat symbol prahu a brány, jsou v tomto článku naznačeny.

SEZNAM LITERATURY

ARNHEIM, Rudolf. *Die Macht der Mitte, Eine Kompositionslehre für die bildenden Künste*. Köln: Dumont, 1983. ISBN 3-7701-1459-0.

DENKSTEIN, Vladimír. *Stavební vývoj dominikánského kostela v Českých Budějovicích. Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1932*. Praha: Kruh pro pěstování dějin umění, 1933, s. 3–19.

ELIADE, Mircea. *Posvátné a profánní*. Praha: OIKOYMENH, 2006. ISBN 978-80-7298-175-5.

FISCHER, Bonifatius, WEBER, Robert. *Biblia sacra: iuxta Vulgatam versionem*. Ed. quartam emendatam. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1994. ISBN 34-380-5303-9.

HALBFAS, Hubertus. *Das dritte Auge. Religionsdidaktische Anstöße*. Düsseldorf: Patmos, 1982. ISBN 3-491-78385-2.

HOGENOVÁ, Anna. *Moc a nihilismus* [online]. *PAIDEIA* 3–4/XI/2014, dostupné z WWW: <http://paideia.pedf.cuni.cz/download/hogenova_moc.pdf>, [staženo 6. 7. 2018].

HOLAN, František. *První testament. České básně sv. 45*. Praha: Nakl. Fr. Borový, 1945.

CHALUPECKÝ, Jindřich. *Evropa a umění*. Praha: Torst, 2005. ISBN 80-7215-264-5.

JAN, Jaroslav. *Poezie a Bůh* [online]. Dostupné z WWW: <<https://tradice.net/2014/11/2014-11-10/>>, [staženo 10. 6. 2018].

JUNG, Carl Gustav. *Duše moderního člověka*. In SHARP, Daryl. *Slovník základních pojmů psychologie C. G. Junga*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-85880-39-3.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *De Rerum humanarum Emendatione / Obecná porada o nápravě věcí lidských I*. Praha: Svoboda, 1992.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Spisy o první filosofii*. Praha: OIKOYMENH, 2017. ISBN 978-80-7298-204-2.

Písmo svaté Starého a Nového zákona, včetně deuterokanonických knih, podle ekumenického vydání z roku 1985. Praha: Zvon, 1991. ISBN 80-711-3009-5.

RAHLFS, Alfred (ed.). *Septuaginta: id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes: duo volumina in uno*. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, c1979. ISBN 3-438-05121-4.

SVOBODOVÁ, Zuzana. *Nahodilost, příležitost, existence a vina*. In PELCOVÁ, Naděžda, HOGENOVÁ, Anna (eds.). *Nahodilost ve výchově, umění a sportu*. Praha: Pedagogická fakulta UK, 2017, s. 89–101. ISBN 978-80-7290-924-7.

(Mgr. Zdenka Paloušová pracuje v Národním památkovém ústavu, v územním odborném pracovišti v Českých Budějovicích jako památkářka a dokumentátorka. PhDr. Zuzana Svobodová, Ph.D. vyučuje filosofii, etiku, filosofii výchovy a kmenologii. Pracuje na Univerzitě Karlově, 3. lékařské fakultě, Husitské teologické fakultě, dále na Jihočeské univerzitě, Teologické fakultě. Žije v Praze a působí též jako katechetka.)